

Леонід Ковальчук, Анатолій Беденюк

ВНЕСОК ВІТЧИЗНЯНИХ УЧЕНИХ У РОЗВИТОК ХІРУРГІЇ В УКРАЇНІ

Тернопільська державний медичний університет
ім. Івана Горбачевського

Із стародавніх літературних пам'яток відомо, що серед наших предків хірургія була у великій пошані. За часів Київської України-Руси (IX-XII ст.) у великих містах почали з'являтися перші професійні лікарі (так звані ремісники), які в основному лікували рани, переломи, робили кровопускання.

Пізніше, у XIV столітті, виникає цехова медицина. Ремісників-медиків називають «цирульниками», вони об'єднуються в цехи, які стали основою для створення перших шпиталів і шкіл медичних кадрів. «Медики-цирульники» займалися лікуванням ран, вириванням зубів, проведенням ампутацій, операцій з видалення каменів. Найбільші цехи існували в Києві, Львові, Кам'янці-Подільському.

У XV столітті в Україні виникають братства – організації українського православного міщанства. Вони організують братські шпиталі, які утримуються за кошти парафіян. У цей час з'являються вищі навчальні заклади: відкриваються колегіуми в Острозі, Києві, Львові. Київський колегіум, створений 1632 р. Петром Могилою, за гетьманування І. Мазепи набуває статусу академії.

Своєрідною була організація хірургічної допомоги у Запорізькому війську. Під час походів козаки лікувалися самі: рани засипали невеликою кількістю землі, яку перед тим розводили на долоні слиною. Для лікування гарячки розводили у чарці горілки півзаряду пороху, випивали цю суміш і лягали спати.

У XVIII столітті в Російській державі започатковується низка шпитальних шкіл. Одна з них – в Україні, в Єлисаветграді. Кращі випускники направлялись за кордон для здобуття докторського ступеня.

Шпитальні школи багато уваги відводили хірургії. Саме тому окремі талановиті представники українського народу, незважаючи на жорстоку антиукраїнську політику, яка проводилась у той час, змогли піднятися на вершину хірургічної науки. Ось декілька імен, про які варто згадати у цьому контексті.

Ілля Васильович Буяльський (1789-1864) – син сільського священика з Чернігівщини. Був чудовим анатомом і віртуозним

хірургом. Його атлас «Анатомо-хірургічні таблиці» було перекладено на всі європейські мови. І. Буяльський перший успішно виконав операцію резекції верхньої щелепи, двічі перев'язав безіменну артерію, розробив оригінальний метод дронування запальних процесів малого тазу, запропонував багато хірургічних інструментів, з яких ложечка і кюретка Буяльського збереглися в хірургічних наборах дотепер.

Яким Чаруківський (1798-1848) – родом із Полтавщини, написав першу капітальну працю з воєнно-польової хірургії під назвою «Воєнно-похідна медицина» в 5-ти частинах (1836-1837).

Піонером антисептики в Росії був **Павло Петрович Пелехін** (Пелех) (1842-1917), який опублікував першу працю з антисептики (після англійського вченого Лістера) під назвою «Успіх нових ідей в хірургії під час лікування ран, складних переломів і гнійних накопичень». Його розробки дозволили знизити летальність від хірургічних втручань з 50-94 % до 7 %. У 1898 р. П. Пелехін передає заощадження своєї родини (70 тисяч російських карбованців золотом) Науковому товариству ім. Т. Шевченка у Львові для того, щоб організувати «кафедру хірургії імені Петра Пелехіна» при першому українському університеті.

З Україною пов'язані імена двох видатних російських хірургів XIX ст. – **Миколи Івановича Пирогова** (1810-1871), похованого у с. Вишня під Вінницею, та **Миколи Васильовича Скліфосовського** (1836-1904) – похованого в с. Яківці на Полтавщині. Діяльність М. Пирогова пов'язана з наданням хірургічної допомоги пораненим під час численних військових експедицій царської армії. М. Скліфосовський запровадив операції на жовчних шляхах, щитоподібній залозі, резекції шлунка, кістково-пластичні операції, досконало володів українською мовою і останні чотири роки свого життя провів у с. Яківці, де надавав місцевим мешканцям медичну допомогу в збудованій за власні кошти амбулаторії.

У другій половині XIX століття хірургічні клініки медичних факультетів у Харкові й Києві стають справжніми осередками хірургічної науки. Першим професором хірургії Харківського університету став **Павло Михайлович Шумлянський** (1750-1824). Наукові праці П. Шумлянського присвячені питанням оперативної хірургії, зокрема вправляння вивихів, запобіганню та лікуванню інфекційних хвороб, вивченню мінеральних вод Полтавської губернії тощо.

З 1821 р. до 1833 р. кафедрою хірургії Харківського університету керував **Микола Іванович Єллінський** (1789-1834),

який організував при клініці амбулаторний прийом, перший залучив студентів до практичних вправ, підготував багато хірургів, значно збільшив обсяг хірургічних втручань, видав перший посібник десмургії у двох томах.

Видатним українським хірургом XIX століття, який присвятив своє життя Харківському університету, був професор **Аполлінарій Григорович Підріз** – видатний хірург, уролог, фахівець з воєнно-польової хірургії. У 1887 р. вперше в Україні (і в Росії) зробив успішну спленектомію, у 1897 р. він першим у світі видалив із серця стороннє тіло, написав перший в Україні (і в Росії) підручник з урології «Хирургическіе боль мочевоыхъ и половыхъ органовъ», запропонував оригінальні методи колостомії, гастронтеростомії, лікування звужень сечового міхура тощо.

Першим професором хірургії Київського університету був **Володимир Опанасович Караваєв** – один з найкращих хірургів XIX століття. В. Караваєв був одним з організаторів і деканом медичного факультету Київського університету, талановитим педагогом, видатним клініцистом і науковцем. Наукові праці В. Караваєва присвячені офтальмології, оваріотомії, ампутації. Його перу належать посібники з оперативної хірургії: «Курсъ оперативной хирургіи» (Київ, 1858) та «Оперативная хирургія» (Київ, 1886), які довгий час були настільними книгами лікарів і студентів. В. О. Караваєв заклав основи застосування при операціях ефірного наркозу та антисептиків, одним з перших в Україні почав робити операції з видалення яйників, опрацював і застосував власний метод видалення кагаракти, операції «заячої губи» тощо. Миська дума Києва обрала В. О. Караваєва почесним громадянином міста, назвала його ім'ям вулицю, де він жив. В аудиторії факультетської хірургічної клініки стоїть бронзове погруддя вченого.

Видатним українським хірургом, який розпочав наукову працю в XIX столітті, був **Микола Маркіянович Волкович** (1858–1928). Він одним з перших в Україні почав робити складні операції в черевній порожнині, багато працював у галузі травматології, підготував чимало наукових праць: монографії «Риносклерома съ клинической, патологоанатомической и бактериологической стороны», «Аппендицит, желчнокаменная болезнь, туберкулезный перитонит», «Повреждения костей и суставов». У 1908 р. він заснував Київське наукове хірургічне товариство, головою якого був до кінця життя. У 1928 р. його обрано членом Всеукраїнської академії наук.

Після М. Волковича у 1930 р. кафедру очолив **Олексій Петрович Кривов**. За наукову роботу «Камни почек и их лечение»

йому було присвоєно золоту медаль. Олексій Петрович опублікував 135 наукових робіт, у тому числі 10 монографій. Одна з них («Учение о грыжах») удостоєна премії академіка Буша, а посібник «Частная хирургия», що став на той час основним підручником з хірургії для медичних вищих навчальних закладів України, – премії С.П. Федорова (у 1940 р.).

Україну треба вважати однією з перших країн, де започатковано як експериментальні, так і клінічні розробки з проблеми трансплантації органів і тканин. В. Філатов уперше розробив пересадку трупної рогівки, а В. Шамов – переливання трупної крові.

3 квітня 1933 р. учнем професора В. Шамова – доктором Ю. Вороніним – вперше у світі здійснено пересадку нирки від чоловічого трупа жінці, яка отруїлася сулемою. Нирка, вилучена через 6 год. після смерті, була пересаджена на судини стегна реципієнта і почала виділяти сечу. Ця операція випередила подібні розробки західних учених більше як на 20 років.

У 1969 р. під керівництвом В. Карпенка колектив урологів, нефрологів, імунологів, електрофізіологів, мікробіологів і морфологів почав вивчати експериментально-клінічні проблеми трансплантації нирки, що дозволило 16.05.1972 р. В. Карпенку із співробітниками Є. Бараном, П. Вукаловичем, О. Переверзєвим, Ю. Сергійчуком, М. Тереховим та П. Черненком виконати першу в Україні успішну пересадку нирки від живого донора його хворому братові з метою тривалого лікування термінальної стадії ниркової недостатності на ґрунті хронічного гломерулонефриту.

У 20-30-ті роки ХХ століття С. Брюхоненком і київським патофізіологом В. Янковським створено перший у світі апарат штучного кровообігу (АШК). Без сумніву, цей винахід окреслив напрямки розвитку серцевої хірургії у світовому масштабі.

У ХХ столітті набувають подальшого розвитку різні напрямки хірургічної науки і практики, які з часом відокремлюються в самостійні спеціальності. Так, досить успішно українські лікарі працюють у галузі кардіохірургії, засновником якої в Україні є М. Амосов.

Микола Михайлович Амосов (нар. 6.12.1913 р.) – академік НАН (1969) та АМН (1993), член-кореспондент РАМН, доктор медичних наук (1953), професор (1953), заслужений діяч науки України (1955), лауреат державних премій України (1978, 1988), з 1988 р. почесний директор Інституту серцево-судинної хірургії АМН України. Він є автором понад 400 наукових праць, 19

монографій, зокрема: «Очерки торакальной хирургии» (1958); «Операции на сердце с искусственным кровообращением» (1962); «Физическая активность и сердце» (1975, 1984, 1989); «Терапевтические аспекты кардиохирургии» (1982, 1990); «Хирургическое лечение тетрады Фалло» (1982). Вчений підготував 35 докторів і 80 кандидатів наук.

М. Амосов – засновник резекційної хірургії легень і серцевої хірургії в Україні, один з провідних учених-хірургів і біокібернетиків країни. У 1952 р. він уперше в Україні здійснив резекцію легень, у 1955 р. – хірургічне лікування вад серця, у 1958 р. – операції зі штучним кровообігом. У 1965 р. М. Амосов уперше в світі створив і запровадив антитромботичні протези клапанів серця. Створив першу в Україні клініку серцевої хірургії (1955), реорганізовану в 1983 р. в Інститут серцево-судинної хірургії, який став одним з найбільших кардіохірургічних центрів світу.

У 1992 р. відкрито першу в Україні кафедру серцево-судинної хірургії Київського інституту вдосконалення лікарів (завідувач – Г. Книшов).

Геннадій Васильович Книшов (нар. 6.08.1934 р.) – академік АМН України (1994), член-кореспондент НАН України, доктор медичних наук (1975), професор (1984), лауреат Державної премії України (1994), директор Інституту серцево-судинної хірургії АМН України (з 1988 р.), завідувач кафедри серцево-судинної хірургії Київського інституту післядипломної освіти (з 1992 р.).

Один із провідних учених-кардіохірургів країни. Основними напрямками його наукових досліджень є: вдосконалення хірургічного лікування набутих вад серця, ішемічної хвороби серця та складних порушень серцевого ритму. Вчений розробив ряд оригінальних операцій для лікування форм мітрального стенозу, протезування клапанів серця. Він уперше в Україні впровадив і вдосконалив операції аортокоронарного шунтування для лікування ішемічної хвороби серця, складні операції для лікування серцевих тахіаритмій. Під його керівництвом впроваджено в клінічну практику в Україні найбільш складні ургентні операції для корекції важких уроджених вад серця у новонароджених. Керує одним з найбільших кардіохірургічних центрів світу, в якому виконано понад 70 000 операцій на серці (особисто Г. Книшовим – понад 5000).

За останні десять років новий поштовх у розробку проблем діагностики й хірургічного лікування урологічних захворювань вніс український учений, хірург-уролог О. Возіанов.

Олександр Федорович Возіанов (нар. 02.10.1938 р.) – академік НАН (1991) та АМН (1993) України, доктор медичних наук (1978), професор (1980), заслужений діяч науки України (1983), лауреат Державної премії України (1983), нагороджений Відзнакою Президента України (1996), президент Академії медичних наук України (з 1993 р.), директор Інституту урології та нефрології АМН України (з 1987 р.).

Видатний український учений, хірург-уролог, один з провідних урологів світу. Його наукові розробки стали вагомим внеском у фундаметальну та прикладну медицину. Дослідження зосереджені на розробці функціональних методів діагностики та хірургічного лікування основних урологічних захворювань, зокрема пухлин передміхурової залози. Ним розроблено оригінальну методику операції при аденомі передміхурової залози і запропоновано спеціальний хірургічний інструментарій.

Уперше в Україні впроваджено радикальну операцію у зв'язку з раком передміхурової залози. Уперше розробив класифікацію передпухлинних станів і раку передміхурової залози та сечового міхура й алгоритм діагностики аденоми передміхурової залози і раку передміхурової залози з впровадженням імуногістологічного моніторингу. Є засновником першої в Україні лабораторії термодіагностики та першого відділення екстракорпорального дроблення каменів нирок, піонер ендouroлогії. Автор 300 наукових праць, в тому числі 16 монографій, 14 винаходів.

XX століття ознаменувалось бурхливим розвитком хірургії органів черевної порожнини. Значною подією в розвитку хірургічної науки і хірургічної школи в Україні стало створення НДІ клінічної та експериментальної хірургії. Ініціатива створення інституту і велика заслуга в його становленні належить першому його директору – академікові О. Шалімову.

Олександр Олексійович Шалімов (нар. 20.01.1918 р.) – академік НАН (1978) та АМН (1993) України, доктор медичних наук (1958), професор (1961), заслужений діяч науки України (1967), лауреат Державної премії України (1977), удостоєний Почесної відзнаки Президента України (1993), почесний директор Інституту клінічної та експериментальної хірургії АМН України.

Висококваліфікований спеціаліст у галузі хірургічної гастроентерології, гепатології, панкреатології, судинної і торакальної хірургії. Автор 802 наукових робіт, серед яких 25 керівництв і монографій, 112 винаходів, підтверджених авторськими свідоцтвами і патентами.

З 1998 року інститут очолює учень О. Шалімова – професор В. Саєнко.

Валерій Феодосійович Саєнко (нар. 11.05.1941 р.) – член-кореспондент НАН (1991) та АМН (1993) України, доктор медичних наук (1980), професор (1984), заслужений діяч науки і техніки України (1992), директор Інституту клінічної та експериментальної хірургії АМН України (з 1988 р.), завідуючий відділенням хірургії травного каналу (з 1972 р.).

Провідний вчений у галузі хірургічної гастроентерології, хірургічної інфекції. Основними напрямками наукової діяльності є дослідження патогенезу виразкової хвороби, розробка та впровадження в практику органозберігаючих втручань на основі ваготомії при виразковій хворобі дванадцятипалої кишки, хірургічне лікування післярезекційних синдромів та пухлин органів травлення, розробка питань патогенезу та лікування хірургічного сепсису, антибіотикопрфілактика в хірургії, трансплантології.

Розробив й активно впроваджує в практику хірургічних клінік новий сучасний напрямок – малоінвазивну хірургію (лапароскопічні, ендоскопічні та ендоваскулярні втручання) при захворюваннях органів травлення та судин. Автор 300 наукових праць, 8 монографій, 25 винаходів.

Великий внесок у розвиток хірургії в Україні також зробили такі провідні вчені-професори, як І. Комісаренко, Д. Скрипниченко, О. Люлька, М. Караванов, М. Даниленко, М. Ковальов, В. Цимбалюк, В. Зайцев, Ю. Коморовський і багато-багато інших. І день завтрашньої хірургії створюється вже сьогодні на тернах України.

Література

1. Голяченко О.М., Ганіткевич Я.В. Історія медицини. – Тернопіль: Лілея, 2004. – 248 с.
2. Гончарук Є.Г., Андрущук А.О., Бобрик ІІ та ін. 160 років Національному медичному університету. – Київ: Століття, 2001. – 316 с.
3. Аронов Г.Ю., Пелешук А.П. Легенди і бувальщина київської медицини (люди, факти, події, документи). – Київ: Століття, 2001. – 304 с.
4. Макаренко І.М., Полякова І.М. Бібліографічний довідник завідувачів кафедр та професорів Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця (1841-2001). – Київ: Століття, 2001. – 208 с.
5. Ганіткевич Я. Історія Української медицини в датах та іменах. – ЛШПВів, 2004. – 368 с.
6. Ганіткевич Я. Українські лікарі-вчені першої половини ХХ століття та їхні наукові школи. Бібліографічні нариси та бібліографія. – Львів, 2002. – 544 с.